

Research Article

Muhasara, Muharebe, Manzume:

Mehmed Fahri Paşa'nın Manzum Anılarında Balkan Harbi'nde İşkodra Kuşatması, 1912-1913

Dindar Negiş* and Mehmet Beşikçi*

Abstract:

“Siege, Battle, Verse: The Siege of Shkodër During The Balkan Wars Of 1912-1913 in the Poetic Memoirs of Mehmed Fahri Pasha”:

The Shkodër/Montenegro Front in the Balkan War was a rare battlefield where siege operations, open-field engagements, and irregular warfare converged. Despite its significance within the war's broader strategic and psychological landscape, this front has remained understudied. This article seeks to address that gap by examining the first-person account of Mehmed Fahri Pasha, a source that has yet to receive in-depth scholarly attention in relation to the Shkodër Front. His memoirs offer a rare perspective, presenting the direct experiences of a soldier who actively participated in the conflict. This study critically engages with this unique Ottoman-Turkish military memoir -the only known independent first-hand account of the Shkodër Front- through a comparative analysis with primary and secondary sources. By reconstructing the course of the siege and battles, it assesses their strategic and psychological repercussions. Finally, the memoir is contextualized within conventional military historiography, evaluating its contribution to the historicization of warfare.

Keywords: Balkan Wars, Poetic Memoirs of Shkodër Battle, Military History, Mehmed Fahri Pasha, Ego-Documents

* Responsible author; independent researcher, Istanbul
ORCID: 0000-0001-6452-1081; E-mail: negisdindar@gmail.com
* Assoc. Prof. Dr., Yıldız Technical University, Istanbul
ORCID: 0000-0001-7681-9790; E-mail: mbesikci@yildiz.edu.tr

Giriş¹

1912 yılının yaz aylarında Osmanlı Devleti, uzun süredir devam etmekte olan büyük bir siyasî bunalımın doruk noktasını yaşıyordu.² Bu siyasî bunalım nedeniyle sık sık hükümetler düşüyor, ancak her yeni hükümet bu politik kaos içerisinde ülkenin iç ve dış meseleleriyle yeterince alakadar olamıyordu. Aynı günlerde 19. yüzyılın başından beri giderek sesi yükselen ayrılıkçı söylemlerin kuşattığı Balkanlarda Osmanlı karşıtı bir askerî ittifak kuruluyordu. Rusya'nın desteğini arkasına alan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ arasında ittifak antlaşmaları imzalanmış, yaz ayları biterken, bir nevi cihan harbinin provası³ için Balkanlarda uygun zemin hazırlanmıştı. Her ne kadar Osmanlı Devleti bu hazırlıklardan haberdar olsa da gerekli tedbirleri almakta gecikmişti.⁴

Bu sırada, Osmanlı Devleti'nin en batısında yer alan ve bugün Arnavutluk'un bir parçası olan, sancak hüviyetindeki İşkodra da bir hayli hareketli günler geçiriyordu. 15. yüzyıldan beri Osmanlı toprağı olan bu kent, 20. yüzyıla ayrılıkçı ve yıpratıcı isyanlarla girmişti. Bölgede yaşayan Müslüman Türkler, Arnavutlar ve Malisörler (Hristiyan Arnavutlar) arasında huzur bir türlü tesis edilemiyordu. Osmanlı hükümeti ise içinde bulunduğu politik şartlar dolayısıyla buradaki devlet otoritesini büyük oranda askerî makamlara devretmişti. Bu gerilim atmosferinde, İşkodra'nın yakın gelecekte bir savaşa sahne olacağını öngören Osmanlı Genelkurmayı şehrin tahkimine dair planlar ve birtakım uygulamalara girişmişti. Ancak ne İşkodra ne de Osmanlı ordusu henüz bir savaşa hazır değildi. Zaten Osmanlı Genelkurmayı, askerî hazırlıkların "iç ve dış gailerden uzak en az beş senelik bir zaman" zarfında tamamlanabileceğini 29 Eylül 1912'de resmî olarak hükûmete bildirmişti.⁵ Fakat bu raporun üzerinden 10 gün bile geçmeden, Osmanlı Devleti

¹ Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 224K085 numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

² Ender Korkmaz, "A Power Takeover in the Ottoman Empire: The Downfall of the Committee of Union and Progress in 1912" *Acta Histriae*, 32:1 (2024), 105-130.

³ Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası: Balkan Harbi," *Toplumsal Tarih*, sayı 104 (Ağustos 2002), 44-51.

⁴ Ömer Turan, "Balkan Savaşları", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd., (Ankara: ATAM Yay., 2023), 348.

⁵ Reşat Hallı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi, (1912-1913) Harbin Sebepleri, Askeri Hazırlıklar ve Osmanlı Devleti'nin Harbe Girişi C.1* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 280.

kendini çok sayıda hasma karşı travmatik sonuçları olan Balkan Harbi'nin içinde bulmuştu.⁶

İşkodra'da ise durum biraz daha farklıydı. 1912 yılının Temmuz-Ağustos aylarından beri şehir ile Karadağ arasında kalan kuzeybatı bölgesinde, Karadağ sınır muhafızları ve Malisörler ile Osmanlı hudut birlikleri sık sık çatışmaya girmekteydi; yani bölgede fiili bir savaş hali mevcuttu.⁷ Osmanlı ordusunun bölgede müstakil vaziyette konuşlanan 24. İşkodra Nizamiye Tümeninin⁸ vazifesi ise şehri Malisör ve Karadağ taarruzlarına karşı muhafaza edip bilhassa Karadağ'ın güneye ve güneydoğuya ilerlemesini engellemektir.⁹

Bölgedeki Osmanlı askerî varlığı son halini Mart 1911'deki Osmanlı ordusunun reorganizasyonu sürecinde, 24. Müstakil İşkodra Nizamiye Tümeni ve İşkodra Müstahkem Mevkiinin kuruluşuyla almıştı. Hazarda tümen, seferde kolordu (takviye Redif ve Nizamiye tümenleriyle İşkodra Kolordusu) büyüklüğündeki bu birlik, 1912 Mart ayından itibaren şehrin askerî valisi de olan Miralay Hasan Rıza Bey (daha sonra Paşa) komutası altındaydı. Balkan Harbi arifesindeki seferberlikle birlikte, bazıları noksan kadrolu olarak, 12'si Nizamiye, 4'ü Redif olmak üzere toplam 16 piyade alayı; biri ağır olmak üzere 2 topçu alayı İşkodra'daydı. Bu alayların yanı sıra 2 topçu taburu, 3 havan bataryası, 4 brodvel bataryası, 5 dağ bataryası, 1 obüs bataryası ile tümen/kolordu karargâhlarına bağlı muhtelif bölükler, müstakil redif taburları ve İşkodra Gölü'nde silahlı gemiler İşkodra'da konuşlanmıştı.¹⁰

Temmuz 1912'de başlayan, 8 Ekim'de resmîyet kazanan ve 28 Ekim'de çetin bir kuşatmaya dönüşen İşkodra Muharebeleri'ne dair, ağırlıkla resmî askerî evraka dayalı çeşitli askerî tarih çalışmaları mevcuttur. Fevzi Çakmak'ın Balkan Harbi'nde Garp Cephesi'ne dair eseri kısmen de olsa, İşkodra'daki muharebelerin tasnifi ve genel şemasına dair ilk ve özgün çalışma olması yönüyle önemlidir.¹¹ Balkan Harbi'nde görev yapan ve aslında muharebelerin başından sonuna kadar İşkodra'da kalan Nafiz

⁶ Turan, "Balkan Savaşları", 348-350.

⁷ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası, Muhârebat-ı Mühimme, Vekâyi'-i Fecî'a, Şehidlerimiz ve Mersiyeleri: Manzum İşkodra Tarih-i Harbi* (Dersaadet-Pangaltı: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329), 4-5.

⁸ Bu tümen savaş sırasında hazar konuşundan sefer konuşuna geçerek aldığı takviyelerle "Müstakil İşkodra Kolordusu" haline geldi.

⁹ Fehmi Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi, III ncü Cilt 3 ncü Kısım* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984), 47-49.

¹⁰ Hamdi Ertuna, *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 91; Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 31-34.

¹¹ Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik: Garbî Rumeli'nin Sûret-i Ziyâ ve Balkan Harbi'nde Garb Cephesi*, 4. Baskı (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

Gürman ve Kiramettin Kocaman'ın eseri de hacmi, zengin içeriği ve aslında konuya dair sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi açısından kayda değerdir.¹² Bunların yanı sıra, yine asker kökenli Hamdi Ertuna¹³ ve Fehmi Özatalay'ın,¹⁴ ayrıca sivil araştırmacılar Mimoza Jata¹⁵ ve Gizem Kaytan'ın¹⁶ eserleri mevcut literatürdeki başlıca askerî tarih çalışmalarıdır. Ne var ki, çok kısıtlı değinmeler dışında,¹⁷ İşkodra Cephesi'ne dair bu eserlerdeki en temel eksiklik, Balkan Harbi'nin diğer cephelerini konu alan çalışmaların aksine ben-anlatıları ile, yani askerlerin yazdığı hatıra ve günlük gibi otobiyografik kaynaklarla desteklenmemeleridir.¹⁸ Hatta, Balkan Harbi literatürü genel olarak ele alındığında İşkodra'ya dair hiçbir Osmanlı-Türk askerî ben-anlatısının zikredilmediği görülmektedir. Halbuki, bu çalışmanın temel öznesi olan Mehmed Fahri Paşa'nın anıları İşkodra Cephesi'ne dair yegâne müstakil Osmanlı askerî ben-anlatısı olarak öne çıkmaktadır. Bu anıların İşkodra Cephesi'nin askerî tarihi konteksti içerisinde analizini yapmayı hedefleyen bu makale mevcut literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Fahri Paşa'nın anılarının diğer bir özgün yönü ise bunların manzum olarak kaleme alınmış olmasıdır. Bir harp anısının manzume şeklinde kaleme alınması, ağır kuşatma koşulları altında sahadaki bir askerın yoğun duygularını, kaygı ve hüznlerini daha iyi aktarma ve sonraki kuşakların hafızasında daha derin bir yer etme isteğinin bir sonucu olarak görülmektedir. Fahri Paşa'nın anıları sayesinde İşkodra Cephesi'nin insanî ve şahsî yönüne Osmanlı-Türk tarafının gayrı resmî gözünden bakmak ilk kez mümkün olacaktır. Bu mühim bir ayrıntıdır, zira anıların konvansiyonel askerî tarih anlatılarına katkısı bir yana, askerî tarih sadece savaşın, çatışmanın veya lojistiğın değil bir birey olarak askerın; askerlikteki ve sonrasındaki ferdi ve toplumsal yaşamının da tarihidir. Bu tecrübeye dair en önemli kaynaklar da şüphesiz bizzat konu edinilen

¹² Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, *1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası*, 2 Cilt (Ankara: Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği X. Şube Askerî Matbaa, 1933).

¹³ Ertuna, *İşkodra Savunması...*

¹⁴ Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi...*; Fehmi Özatalay'ın eserinin öne çıkan niteliği İşkodra'daki birliklerin harp ceridelerinin derlenmesiyle yazılmış olmasıdır.

¹⁵ Mimoza Jata, "Balkan Savaşlarında İşkodra Vilâyeti (1912-1913)" (Yüksek lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014).

¹⁶ Gizem Kaytan, "Balkan Savaşlarında İşkodra Müdafaası" (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2018).

¹⁷ Jata, "Balkan Savaşlarında İşkodra", 57, 63.

¹⁸ Nafiz Gürman ve Kiramettin Kocaman her ne kadar eserlerini kendi tecrübelerine de dayanarak kaleme almışlarsa da bu eser müstakil bir ben-anlatısı değil, askerler için yazılmış bir askerî tarih kitabıdır.

savaşa katılan askerlerin yazdığı ben-anlatıdır.¹⁹ Bu makale önce, Mehmed Fahri Paşa'nın anılarının aynı zamanda "İşkodra'daki muharebelerin bir tarihi" olarak da okunabileceğini göstererek İşkodra Cephesi'ne dair genel bir değerlendirme yapacaktır. Ardından, gene anıları merkeze alarak merceğini kuşatmanın sahadaki deneyimine ve bu süreçte cephe gerisindeki zor yaşam koşullarına çevirecektir. Askerlerin ve İşkodra halkının gıda sıkıntısı ve yoğun bombardımanın yarattığı "gülle şoku" (*shell shock*) diye tabir edilebilecek travmatik psikolojik durumlarla nasıl baş etmeye çalıştıkları, bu analizde altı çizilmeye çalışılan başlıca noktalardan olacaktır.

Osmanlı-Türk edebiyatı ve tarih literatüründe bir yazar/şair, hayatının bir bölümünde yaşadıklarını genellikle şiir şeklinde kaleme alırsa buna "sergüzeştname", nesir şeklinde kaleme alırsa "anı/hâtıra" denirdi.²⁰ Dolayısıyla, bir manzum anlatı olan Fahri Paşa'nın anıları bu yönüyle "sergüzeştname" geleneği içerisine yerleştirilebilir. Erken modern dönemde de "savaşa katılan biri tarafından yazılmış manzum ben-anlatıları" yani askerî sergüzeştname kayda alınmıştır. Nitekim Gelibolulu Zâ'îfî'nin *Gazâvât-ı Sultan Murad*²¹ adlı eseri bu türün saptanan ilk örneğidir. Zâ'îfî burada Sultan II. Murad'ın yanında 1447'ye kadar şahit olduğu savaşları, seferleri ve sonraki olayları anlatmıştır.²² Bu ve benzeri eserler²³ tema olarak aynı zamanda, dini rengi ön plana çıkarılan savaşların konu edildiği "gazâvatname", bu tür savaşlar neticesinde elde edilen galibiyetin işlendiği "zafername", bir kale ve/ya kentin alınması sonucu yazılan "fetihname" başlıkları altında toplanan eserlerdir.

¹⁹ Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, 3. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024), 33-80.

²⁰ Orhan Kemak Tavukçu, "Sergüzeştname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.36, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009): 559-560 ve M. Orhan Okay, "Hâtıra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997): 445-449.

²¹ Mehmet Sarı, "Gelibolulu Za'îfî Muhammed - Gazavat-ı Sultan Murad Han: İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar), Metin - Sözlük" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994).

²² İsmail Yıldırım, "Za'îfî" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaifi-mehmed-gelibolulu-zaifi> [E.T. 21.04.2025].

²³ Modern öncesi dönemde yazılan bu türden bazı eserler için bk. Agah Sırrı Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnamesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956); Bosnalı İntizami, *Tuhfetü'l-İhvân*, haz. Cihan Okuyucu, Sadık Yazar (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020); Kıvami, *Fetihname*, haz. Ceyhun Vedat Uygur (İstanbul: Yapı kredi Kültür Yayınları, 2018); *Tulû'î'nin Paşa-Nâme'si*, haz. Osaj Sülیمان (Ankara: Akademişyen Yayınevi, 2020); Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, haz. Dr. Mustafa İsen, Dr. İsmail Hakkı Aksoyak (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018); *Merahî'nin Fetihname-i Sığatvar'ı*, haz. Ahmet Arslantürk, Mücahit Kaçar (İstanbul: Okur Kitaplığı Yayınları, 2012).

Erken modern döneme ait bu tür eserlerin yanı sıra, aslında Fahri Paşa'dan önceki dönemlerde de manzum savaş anlatılarına rastlanmaktadır. Örneğin, Kırım Harbi'nde Ahmed Rıza Trabzonî²⁴ ve Yusuf Hâlis Efendi²⁵ harbe dair manzum tarih anlatılarında, savaşın bazı safhalarında doğrudan cephede bizzat yer alarak gözlemlerini aktarmışlardır. Ayrıca, savaşa bizzat katılmadığı hâlde atmosferi ve gözlemlerini manzum şekilde yazan Salih Hayri²⁶ gibi şairler de mevcuttur. Öte yandan, 1877-78 Osmanlı – Rus Harbi'nde Hüseyin Raci Efendi'nin savaş ve göç tecrübesini ele aldığı anıların²⁷ son kısmındaki uzun manzume de bu türün örneklerindedir. Yukarıdaki örneklerden farklı olarak, bir savaşı veya muharebeyi tecrübe edip anılarını manzum olarak, ama müstakil bir eser şeklinde değil, “destan” adını verdikleri mütevazı uzunluktaki şiirler şeklinde aktaranlar da olmuştur.²⁸ Ancak, bu örneklerin hiçbiri doğrudan bir harp anlatısı yazma niyetiyle kaleme alınmadığı gibi, bu metinlerde otobiyografik öğeler ancak kısmen mevcuttur.

Osmanlı-Türk askerî anı literatürü, özellikle Balkan Harbi (1912-1913) ve onu takip eden on yıllık harp dönemi bağlamında bugüne önemli bir edebî, tarihî, psikolojik ve toplumsal miras bırakmıştır. Bu miras içinde mensur (düzyazı) anılar, genellikle savaşların kronolojik akışını, taktik ve lojistik detaylarını, komuta kararlarını, savaş raporlarını ve bazen de anekdotları aktaran benlik belgeleri niteliğiyle dikkati çeker. Örneğin, Mehmed Fahri Paşa ile neredeyse yaşıt olan Garp Ordusu Komutanı Zeki Paşa²⁹ ve Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın³⁰ anıları; teknik ayrıntılar, harekât planları ve muharebelerin tahliline odaklanırken, duygusal boyutları ve bireysel tecrübeleri büyük ölçüde geri planda bırakmaktadır. Bu nedenle düzyazı anılar, belge niteliği yüksek olsa da bireysel ve toplumsal bellek açısından sınırlı bir anlatım gücüne sahiptir. Özellikle harp psikolojisi, mağlubiyet travması, suçluluk ve mahcubiyet

²⁴ Ahmed Rıza Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol*, haz. Veysel Usta, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000).

²⁵ Kenan Bozkurt, “Yüreği Vatan Aşkıyla Atan Bir Şâir: Yûsuf Hâlis Efendi ve Şehnâme-İ Osmânî'si.” *The Journal Of Turk-Islam World Social Studies* (2019): 134-182. Doi:10.16989/tidsad.168

²⁶ Salih Hayri, *Kırım Zafernâmesi - Hayrâbâd*, Haz: Necat Birinci, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988).

²⁷ Hüseyin Raci Efendi, *Zağara Müftüsünün Hatıraları - Tarihçe-i Vaka-i Zağara*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).

²⁸ Bunlardan bazıları için bk. M. Sabri Koz, “Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve İki Destan” *Türk Folklor Araştırmaları*, C.14, S.271 (1972): 6230-6232; M. Sabri Koz, “Çanakale Zaferi ile İlgili Bir Destan” *Türk Folklor Araştırmaları*, C.13, S.265 (1971): 6063-6065.

²⁹ Zeki Paşa, *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım*. haz. Halit Fesih Kalkan, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013).

³⁰ Abdullah Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa, *Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı-Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı*, haz. Hülya Tokar, Sema Demirtaş, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012).

duyguları gibi insanî yönlerin aktarımında mensur metinlere kıyasla manzum anılar daha duygusal bir çerçeve çizer.

Buna karşın, Mehmed Fahri Paşa'nın *Manzûm İşkodra Târîh-i Harbi* adlı eseri gibi manzum (şiirsel) anılar, yalnızca teknik ve kronolojik aktarımlar yapmakla kalmayıp, bireysel ve toplumsal duyguları, yaşanan trajedileri ve kahramanlıkları da etkileyici bir biçimde yansıtmaya potansiyeline sahiptir. Osmanlı edebiyatında sergüzeştname ve gazavatnâme geleneğinden beslenen bu tür anlatılar, savaşın insanî boyutunu derinlemesine kavranmasına olanak tanır. Şiirin sunduğu ritmik yapı, imgesel zenginlik ve estetik doku hem bireyin duygusal dünyasını hem de savaşın yıkıcı etkilerini daha derin ve çok katmanlı bir şekilde ifade etmeyi mümkün kılar. Yukarıda da değinildiği üzere Fahri Paşa, İşkodra kuşatmasının sadece askerî safhalarını değil, aynı zamanda sivil halkın yaşadığı acıları, açlık ve bombardımanın yol açtığı travmaları, askerlerin moral durumlarını ve psikolojik çözümlerini de şiir diliyle aktararak bir tür "içsel tanıklık" ve "ruhsal yüzleşme" metni oluşturur. Bu anlatım tarzı, belgelerle sınırlı kalmayan hem tarihî hem edebî hem de psikolojik bir anlatı katmanı sunar.

Ayrıca, bu manzum askerî anılar bireysel özneye daha fazla alan açarak, yazarın duygu ve düşüncelerini daha özgür ve derin bir şekilde ifade etmesine olanak tanır. Nitekim şiir, Osmanlı dünyasında aşk, keder, öfke ve eleştiriyi dile getirmenin güçlü araçlarından biri olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla manzum anılar yalnızca resmî tarih yazımının eksik bıraktığı noktaları tamamlamakla kalmaz, aynı zamanda bireysel tanıklıkları ve insanî duyguları edebî biçimde kayda geçirme açısından da düzyazı anılardan daha özgün ve çok yönlü bir anlatı türü ortaya koyar. Bu makalede ise Balkan Harbi'ne bizzat katılmış bir askerın, yani Fahri Paşa'nın müstakil bir manzum anı şeklinde kaleme aldığı eserine odaklanılmaktadır. Fahri Paşa'nın bu manzum hatıratı "*İşkodra Muhâsarası, Muhârebat-ı Mühimme, Vekâyi'-i Fecî'a, Şehidlerimiz ve Mersiyeleleri*" üst başlığı ve "*Manzum İşkodra Tarih-i Harbi*" alt başlığı ile yayımlanmıştır. Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) Matbaasında basılan eserin yayım tarihi Rumî 1329 (Miladî 1914³¹) olarak ön kapakta belirtilmiştir. Kitabın 3. sayfasından itibaren başlayan anlatı, 142. sayfada sona erer. Her sayfasında ortalama 20 mısra olan hatıratta her biri müstakil birer manzume olan 12 mersiye, 8 muharebe anlatısı, 1 marş ile İşkodra'daki kuşatma günlerini konu alan muhtelif konularda 12 anlatı bulunur. 4

³¹ Rumî 1329 yılı Miladi olarak 1913-14'e denk gelse de eserin sonundaki hata-savab cetvelinin alt başlığından Fahri Paşa'nın eserini emekli olduktan sonra yani 1914'te yayımladığı anlaşılmaktadır.

sayfalık bir hata-savab cetveli içeren eserin bilinen herhangi bir yazma nüshası ve yazar müsveddesi tespit edilememiştir.

Mehmed Fahri Paşa'nın Hayatına Kısa Bir Bakış

Doktor Mehmed Fahri ve Fahri bin Süleyman olarak da bilinen Mehmed Fahri Paşa; Süleyman Efendi ile İhsan Hanım çiftinin oğlu olarak 1860 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.³² Fahri Paşa'nın babası Süleyman Efendi Sadiyye tarikatı şeyhlerinden Yahya Efendi'nin oğlu olup 1836/1837'de Rusçuk'ta doğmuştur. Biraz da bu nedenle Fahri Paşa'nın oğlu Cumhuriyet Devri edebiyatçılarından Halit Fahri Ozansoy, aile köklerinin Alemdar Mustafa Paşa'ya dayandığını beyan etmiştir.³³ Öte yandan Fahri Paşa'nın hayatı hakkında kaynaklar oldukça zayıf olup yaşamının ancak ana hatları bilinmektedir. Nitekim ilk ve ortaokul eğitiminden sonra Kuleli Askerî Lisesinde öğrenim görmüş, akabinde yüksek tahsilini Askerî Tıbbiye yani Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânedede (bugün Sağlık Bilimleri Üniversitesi) almıştır.³⁴

Fahri Paşa, Tıbbiyeyi 1884 yılında birincilikle bitirerek tabip mülazım rütbesiyle mezun olmuştur. Aynı yıl Zehra Hanım'la evlenen Fahri Paşa'nın bu evliliğinden Mâide Hanım (1895-1954) ve Halit Fahri Ozansoy (1891-1971) dünyaya gelmiştir. Zehra Hanım'ın 1898'deki vefatından sonra Fahri Paşa dört kez daha evlenmiştir. Tıbbiyedeki tahsilinin ardından her birinde ortalama bir-iki yıl çalışmak kaydıyla ve sırasıyla Haydarpaşa Hastanesinde, Üsküdar Merkez Hastanesinde, İstanbul İplikhane Hastanesinde ve Humbarahane Hastanesinde görev yapmıştır. Bu arada kazandığı bir imtihan vesilesiyle önce Sıhhiye Dairesi İkinci Şubesi Tercüme Dairesine sonra da mezun olduğu Tıbbiyeye tayin edilmiştir. Tıbbiyeye tayininden sonra da 2 yıllık bir eğitim için Almanya'ya gönderilmiştir.³⁵ Eğitim sonrası Tıbbiyedeki görevine devam eden Fahri Paşa 1887'de kolağası, 1894'te binbaşı, 1897'de kaymakam, 1900'de miralay olmuştur.³⁶ 1909'a gelindiğinde mirliva rütbesine haizken Tasfiye-i Rütüb Kanunu gereğince rütbesi binbaşılığa düşürülmüştür. 1913 yılında ise tekrar mirliva olacaktır.

Fahri Paşa, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi esnasında cephe gerisinde birkaç vagonluk bir askerî hastane komutanlığı hariç 1910'a kadar Tıbbiyede görev almış, hatta 1901'de Farmakoloji Bölümü Başkanlığına

³² Aykut Kazancıgil, *Tıp Fakültesi Tarihçesi*, II (İstanbul: Özel Yay., 1991), 19.

³³ "Halit Fahri Ozansoy'un Biyografisi", *Hisar*, LXXXVIII, 10.

³⁴ Abdullah Acehan, "Halit Fahri Ozansoy, Hayatı, Eserleri, Sanatı" (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1998), 20-23.

³⁵ Acehan, "Halit Fahri Ozansoy", 24.

³⁶ *Osmanlı Belgelerinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne*, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara 2016, 170.

atanmıştır. Bunun haricinde Tıbbiyedeki kimi bölümlerde ve İstanbul'daki bazı tıp okullarında görev aldığı ve ders vermişliği de kayıtlara geçmiştir.³⁷ 1910 yılında Tıbbiyedeki birtakım yapısal değişiklikler gereği kıtaya çıkarak 24. İşkodra Nizamiye Tümeni (daha sonra İşkodra Kolordusu) başhekimliğine tayin edilmiştir.³⁸ Balkan Harbi esnasında da bölgede bulunan Fahri Paşa, bu makaleye konu olan savaş ve kuşatma anılarını kaleme almış, şehrin Nisan 1913'teki teslimiyetinden sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Oradan İzmir'e tayin olmuş, tekrar mirlivalığa terfi etmiş; 19 Ocak 1914'te ise emekliye ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da, Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'da ikamet ederek muhtelif liselerde dersler vermiştir. İstanbul'un kurtuluşundan sonra tekrar şehre dönen Fahri Paşa ömrünün son yıllarında gözlerini yitirmiş ve Ağustos 1932'de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁹

Mehmed Fahri Paşa'nın Anılarında İşkodra'daki Muharebeler

İşkodra'da Temmuz 1912-Nisan 1913 arasında önce sınır çatışmaları, sonra açık alan muharebeleri, ardından kuşatma ve kuşatma muharebeleri şeklinde cereyan eden bir dizi askerî hareketlilik meydana gelmiştir. Muharebelere önce tümen sonra kolordu seviyesinde katılan İşkodra'daki Osmanlı ordusu bu süreçte; genellikle gayrinizamî unsurlar olan Malisörler, henüz askerî organizasyonlarını tam olarak oturtmadıkları için yarı-nizamî olarak tanımlanabilecek Karadağlılarla ve nizamî bir ordu olan Sırp kuvvetleriyle mücadele etmiştir.

İlk çatışmalar çoğunlukla şehrin kuzeybatısında olurken, açık alan ve kuşatma muharebeleri kimi zaman aynı anda birden fazla noktada cereyan etmiştir. Bu minvalde şehrin çevresindeki mıntıkaları bilmek, Fahri Paşa'nın anılarını ve genel itibarıyla savaşın bu safhasını doğru analiz etmek adına mühimdir. Bu mıntıklar ve isimler kısaca şöyledir:⁴⁰

1. Kuzeyde Kır Suyu ile İşkodra Gölü arasındaki *Ova Bölgesi*
2. Güneyde Boyana Nehri ile Drin Nehri arasındaki *Birdiça Bölgesi*
3. Doğuda Drin Nehri- Kır Suyu arasındaki *Kır Bölgesi*
4. Batıda Boyana Nehri ile İşkodra Gölü arasındaki *Traboş Bölgesi*
5. İşkodra'nın güneyinde ve Drina Nehri ile Kır Suyu arasındaki *Derviş Tepe Bölgesi*
6. Kır Suyu setlerinin bulunduğu *Setler Bölgesi*

³⁷ Acehan, "Halit Fahri Ozansoy", 24.

³⁸ BOA, DH.MUİ (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 107/18.

³⁹ Veli Behçet Kurdoğlu, *Şair Tabipler* (İstanbul: Baha Matbaası,1967), 267.

⁴⁰ Kaytan, "Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası", 132.

7. İşkodra'nın kuzeybatısında İşkodra Gölü'nün kuzeyini teşkil eden *Tuz Bölgesi*.

Resmî Savaş İlanı Öncesi Bölgedeki Mücadeleler

Mehmed Fahri Paşa, anılarının ilk sayfalarını (3,4,5) resmî savaş ilanı öncesi İşkodra'daki olaylara ve Tuz'daki çatışmalara ayırmıştır. Nitekim Fahri Paşa Ramazan ayından beri Malisörlerin İşkodra'ya taciz ateşi açıp ölmeye, öldürmeye, yakmaya ve yıkmaya başladıklarını; bunun bir sonucu olarak kimi rediflerin ve halkın bir kısmının şehirden kaçtıklarını yazar. Fahri Paşa özellikle 1911'deki Malisör İsyanı'ndan sonra bir dönem için bölgede huzurun hüküm sürdüğünü, ancak "kudurmuş köpekler" diye tasvir ettiği Karadağlıların ve Malisörlerin bölgeye geri gelmesiyle söz konusu huzur ortamının bozulduğunu ve sönmüş durumdaki isyan ateşi korlarının (buradan kasıt 1911 Malisör İsyanı) tekrar tütürüldüğünü ifade eder. Bununla bağlantılı olarak Fahri Paşa Tuz bölgesinde birtakım dumanların yükseldiğini bunu önce yangın sandığını, sonraları ise bunun Hoti ve Kostrat Malisörlerinin Tuz'a yaptıkları bir saldırı neticesinde olduğunu, bu suretle huzurun tekrar bozulmaya başladığını yazar.

Fahri Paşa 1911'deki Malisör isyanı sırasında İşkodra'da olmasından da hareketle ele aldığı günlerde bölgede meydana gelen olayların, daha önceki meselelere benzemeyen farklı bir hareketlilik olduğunu söyler. Ayrıca bu durumun herkesçe idrak edildiğini de ekler. Bu ifadeler, Balkan İttifakının ilk eylemlerini aslında İşkodra'da gerçekleştirdiğini göstermesi açısından mühimdir. Öte yandan Fahri Paşa da meselenin görünenden daha derin olduğunu şu dizelerle ifade eder: "*İşde fırlıdak dönüyor şübhesiz / Cümlemizin bildiği şey.. Hem de siz / Dikkat edin.. Maksadı keşf eylemek...*"⁴¹

Bu dizelerin devamında Fahri Paşa, İşkodra civarındaki çatışmalar nedeniyle kalenin ikmal hatlarının zarar gördüğünü ve bu sebeple sınır çatışmaları, isyan bastırma harekâtı şeklinde süren mücadelelerde güçlük çekildiğini, askerlerin bu kaleden çıkamadığını, bu hâl karşısında 30 Eylül 1912'de şehre bir imdat birliğinin gelip savaşa savaşa kaleye ulaştığını yazar. Fahri Paşa'nın bu beyanı henüz savaş ilanı dahi olmadan şehirde birtakım muharebelerin olduğunu gösteren mühim kayıtlardır. Öte yandan Fahri Paşa'nın anılarında göze çarpan ilk ciddi eksiklik, resmî savaş ilanı öncesi Tuz civarında meydana gelen muharebelerden söz edilmeyişidir. Oysa 9 Eylül-3 Ekim arasında burada yerli halkın katılımıyla Malisörlere karşı silahlı bir mücadele verilmiş, hatta bu çatışmalara katılan yerliler çok sayıda kayıp vermiştir.⁴²

⁴¹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 4.

⁴² Kaytan, "Balkan Savaşları'nda İşkodra Müdafaası", 123.

Resmî Savaş İlanı ve Tuz Muharebesi

Fahri Paşa zaten çoktandır bir savaş halinin hüküm sürdüğü bölgede, resmî savaş ilanını “İlan-ı Harp” başlığı altında kısaca şöyle aktarır: “25 Eylül 328 / Patladı birdenbire harb ü vigâ / R’ad-ı tüfenk.. Top.. Muhib bir sadâ / Marş ileri: Emrini gûş eyledik / Şevk ile birden hurûş eyledik”⁴³

Dört mısralık bu bölümde dikkatleri çeken ilk husus ileride de örnekleri olduğu üzere Fahri Paşa’nın verdiği tarihlerdeki tutarsızlıktır. Nitekim savaş kendisinin belirttiği üzere Rumi 25 Eylül yani Miladi 8 Ekim’de başladıysa da ilk top ve tüfekler onun kastının aksine ancak ertesi sabah atılmıştı.⁴⁴ Bu bölümü “İşkodra Kahramanlarının Muharebe Şarkısı” adındaki dinî, hamasî bir manzume takip etmekte olup devamında Fahri Paşa’nın Tuz Muharebesi’ni anlattığı aynı isimli bölüm gelir. Fahri Paşa bundan sonraki tüm muharebe anlatılarının başlangıcında olduğu gibi burada da önce muharebenin başlangıç tarihini vererek anlatıya geçer. Anlatıya İşkodra’nın kuzeybatısında bulunan ve Karadağ sınırını teşkil eden Tuz’un düştüğü haberiyle başlayan Fahri Paşa Tuz’un neden ve nasıl kaybedildiğini şöyle betimler:

*“Yüklenivermekle bütün şiddeti / Dağlı’nın.. Etmişti sükût evvelâ / Sonra Viranya ve “Rogam”ın bir daha / Harb edemezdi pek az askeri / Düştü o dem, girdi ‘adû içeri.. / Tuz da sükût etmeğe mecbûr idi. / Dağlı, Malisör ile pek zor idi / Harbe devam..”*⁴⁵

Her ne kadar Fahri Paşa Tuz’daki mağlubiyetin nedeni olarak hasım kuvvetlerin kesif ve şiddetli taarruzunu gösterse de Garp Ordusu Komutanlığı mağlubiyetteki asıl neden olarak bölgedeki müdafilerin başında muktedir bir komutan olmamasını göstermektedir.⁴⁶ Öte yandan Fahri Paşa bir diğer neden olarak da pek çok askerin kaybedilmesi sebebiyle komuta kademesinin teslimiyete mecbur kaldığını gösterir ve bu durumu “âh-ı siyah”a benzetir.

Fahri Paşa’nın Tuz Muharebesi anlatısı çok sorunlu olmasa da noksandır. Kaldı ki savaş ilanından sonra Taşlıca muntkasında da birtakım muharebeler olmuştur. Ancak Fahri Paşa savaş ilanından 10 gün sonraki

⁴³ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 5.

⁴⁴ Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, 205.

⁴⁵ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 8,9.

⁴⁶ Kaytan, “Balkan Savaşları’nda İşkodra Müdafaası”, 128.

Tuz Muharebesi'yle anlatıya başlar. Bunun nedeni büyük olasılıkla Fahri Paşa'nın daha ziyade gördüklerini aktarmak istemesinde yatmaktadır.⁴⁷

Karanya Muharebesi

Fahri Paşa bu anlatıya "Karanya Muharebesi" başlığı altında 12 Ekim 1912 tarihini vererek başlamıştır. Fakat Fahri Paşa'nın verdiği bilginin aksine Karanya Muharebesi 11 Ekim'de başlamıştır. Kranya/Fesat Dağı Muharebesi diye de bilinen⁴⁸ bu muharebe bir savunma muharebesi olup İşkodra'nın kuşatılmasını geciktirmiştir. Nitekim Fahri Paşa da bölgenin kale için önemine vurgu yapmış ve bu öneme binaen Hasan Rıza Paşa'nın bölgeye erkânını gönderdiğini belirtmiştir. Kendisi de tabip subay ihtiyacı dolayısıyla alana gittiğinde kapıldığı dehşeti ve gördüklerini şöyle tasvir eder:

"Görüldü harb ateşi birdenbire / Kapladı eflâkı kıyâmet-nişân../ Top, tüfenk sesleri dehşet-resân / Bir tabura sağ cihete yol verir / Kendisi de sol cihetden gelir. / Sağ cihetde taburun cephesi / Göl tarafından gelen düşmanı / Süngü hücûmuyla kırar.."49

Bu anlatının devamında muharebeyi tasvire devam eden Fahri Paşa, bir anda geriden takviye düşman kuvvetlerinin gelip muharebeye girdiklerini ama onların da kırıldığını belirterek⁵⁰ verdikleri büyük ölçekli zayıyata rağmen hasım kuvvetlerin direndiğini ifade eder. Devamında 4 tabur büyüklüğündeki bu birliğe karşı büyüklüğü 1 tabur olan Osmanlı piyadesinin yaptığı hücumu şöyle niteleyip muharebe anlatısını bitirir:

"Cepheye tekrar edince hücûm../ (...) / Bir bölük askerle heman atlayıp / En ileri ateşe savlet ile / Kendine mahsûs metânet ile.. / Öyle hücûm eyledi ki târ u mâr / Etdi Karadağlıları pişmân!"51

Fahri Paşa'nın Karanya Muharebesi bahsindeki anlatısı resmî askerî tarihle uyuşmanın⁵² yanı sıra savaşı betimlemek adına eşsiz bir kaynaktır. Ayrıca yazar bir asker olmanın yanı sıra bir gözlemci olarak da savaşı ve askerî hareketliliği tasvir etmiş, Balkan Harbî'ne dair diğer asker anılarında pek rastlanılmayan biçimde, şahit olduğu olayları aktarırken hissettiği yoğun duyguları da kağıda aktarmayı tercih etmiştir.

⁴⁷ Osmanlı-Karadağ Muharebeleri, bilhassa Tuz Muharebeleri savaşın ilk günlerinde Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. Bkz. Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü: Basın Tarihinde Balkan Savaşları* (İstanbul: Yeditepe Yay. 2013), 333-337.

⁴⁸ Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 86.

⁴⁹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 15-16.

⁵⁰ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 16.

⁵¹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 16,17.

⁵² Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 89-91.

Müsellim Köy Muharebesi

Bu muharebe eserde “İşkodra Civarında Müsellim Köy Nam-ı Diğer Bardanyolt Muharebesi” başlığı altında bulunsa da isimlendirme oldukça kafa karıştırıcıdır. Zira Müsellim Köy Muharebesi ve Bardanyolt Muharebesi farklı zamanlarda meydana gelmiş askerî hadiselerdir. Müsellim Köy Muharebesi 1912 Ekim’inin sonunda cereyan etmesine karşın Bardanyolt Muharebesi 1913 yılının Şubat ayının başında vuku bulmuştu. Her ne kadar bu bir yanlışlık gibi görülse de aslında bir hata değil Fahri Paşa’nın özgün tasnifidir. Nitekim Fahri Paşa İşkodra’daki muharebeleri en erken dönemde tasnif eden kişidir. Resmî askerî tarih anlatısında her iki muharebenin ismi ve tarihi farklı olmasına rağmen Fahri Paşa’nın kıstas aldığı durum muharebenin yapıldığı yerdir.

Fahri Paşa, Müsellim Köy’de meydana gelen bu muharebeye bölgenin diğer ismi olan Bardanyolt ibaresini de eklemiştir. Dolayısıyla bu bir yanlışlıktan ziyade bir yaklaşım biçimidir. Kastedilen muharebenin hangisi olduğunu tasdik eden ise başlığın altındaki 29, 30, 31 Ekim 1912⁵³ ibaresidir. Tabii bu durumda Şubat’ta meydana gelen muharebeye Fahri Paşa’nın ne isim verdiği sorusu akıllara gelebilir. Fahri Paşa’nın o muharebe için kullandığı isim ise “Son Bardanyolt Muharebesi”dir.

Fahri Paşa anlatısına, Karadağlıların İşkodra’yı kuşatmak için Bardanyolt’a kadar geldiği ve bu duruma karşılık olarak Müsellim Köy’deki her yaştan Müslümanların bölgeye gelerek Osmanlı kuvvetleriyle birlikte Karadağlılarla savaştığı ifadesiyle başlar. Fakat hasım kuvvetlerin nicel üstünlüğü nedeniyle geri çekildiklerini de ekler ve bu durumu şöyle betimler:

“Müsellim Köyü Müslümanlarıyla / Pîrân ve metîn civânlarıyla.. / Çarpıştı o gün hayli müddet / Gâzilerimiz pür şecâ’at.. / Uğraştı.. Fakat killetinden / Hasımın da ziyade kesretinden / Terk eyledi mevki’-i cihâdî.”⁵⁴

Gerek tabiplik gerekse de İşkodra’daki askerlik kariyerinde aslında oldukça fazla sayıda ölüme şahit olsa da Fahri Paşa ilginç bir şekilde bu muharebe anlatısının içinde bölgedeki bir köy olan Bostriba’dan gelen Âdem Hacı’nın, Derviş Tepe’de dolaşırken düşmanın top ateşi sonucu bir bacağını kaybeden kızından ve mevzide gördüğü yaralı bir Osmanlı askerinin son nefesini verişinden -çoğu meseleden daha fazla yer ayırarak- teessürle söz eder. Belli ki harp sahasında ve yoğun psikolojik baskı altında

⁵³ Fahri Paşa anlatılarının tamamında Rumî takvimi esas almıştır, ancak bu makalede tarihler Miladî takvime çevrilmiştir.

⁵⁴ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 22.

şahit olduğu bu iki acıklı olay hafızasında derin izler bırakmış, bu izler onu hayatının sonraki yıllarında da takip etmiştir.

Kakarik Muharebesi

5 Kasım 1912 ibaresiyle başlayan anlatı, İşkodra-Şingin yolunun Karadağlılarca işgali nedeniyle Miralay Hasan Rıza Bey'in emriyle girilen bir harekât olduğu vurgusuyla devam eder. Fahri Paşa, bundan sonra Boyana Nehri'ni geçen Osmanlı kuvvetlerinin Karadağlıları püskürttüğünü ifade eder. Akabinde muharebe alanından dönen Osmanlı askerlerinin havanın kararması nedeniyle yolda kaldığını, bu durum karşısında kendisinin Tabip Binbaşı Cemal Bey'in emir-komutasında bölgedeki askerlerin geceyi geçirmeleri için bir sahra hastanesi gönderdiğini, ertesi gün İşkodra Jandarma Alay Komutanı Ali Fehmi Bey ve birliğinin bu askerlerle Barbilos'ta birleşip Göklü'deki Malisörlerin üzerine yürüdüklerini aktarır. Bunun için Kakarik'ten geçmek gerekir ki Fahri Paşa Kakarik Ovası'nı zorlu geçişi eserinde şöyle niteler:

*"Bir ova vardı ki beşik örtüsü / Şekline benzer.. Bataklık yanı / Dağ ise yüksek.
Batağın köprüsü / Kirli yosunlar.. Komaz insanı / Geçmeye dağdan yana..
Yok bir ümîd / Geçmek için.. Sâde ikidir geçid / Bir geçidi Göklü'nün
üstündedir / Diğeri de "Yuşi" yakınındadır. / Her ikisinden geçerek gitmeli..
/ Sonra da dik dağa su'ûd etmeli.. / Kim bunu görse şaşırır da kalır / Bilsen
çıkıldığını hayret alır."*⁵⁵

Fahri Paşa bu tasvirin devamında Miralay Cemal Bey'in yönettiği harekât sırasında Yuşi'den geçen askerlerin Osmanlı topçusu tarafından düşman zannedilerek dost ateşiyle tahrip edildiğini, 6 subayın öldüğünü,⁵⁶ ayrıca 5'i subay olmak üzere 40 askerinin de yaralı vaziyette hastaneye getirildiğini belirtir. Bunu takiben bölgede kalan Osmanlı birliklerinin ise Göklü'de geceyi geçirdikten sonra hedeflerine ilerleyip bölgeyi ele geçirdiklerini ve mevzilerine yerleşen Osmanlı topçusunun tazyiki ile kalan düşman unsurlarının ovoidan büyük oranda söküldüğünü yazar. Ovada kalan düşman birliklerinin ise bölgeye yapılan takviyeler ve azimle savaşılan askerler ile Elbasan Redif Taburunun dirayeti vesilesiyle tutunamayıp kaçarcasına çekildiklerini aktarır. Hatta bir örnek olması açısından sadece ismini verdiği Karadağlı General "İvo Coroviç" in⁵⁷ çadırını alanda bırakıp kaçtığını, bu utanç karşısında Miralay Hasan Rıza Bey'in "Çadır bendedir" diyerek çadırı iade ettiğini, bu olayın İşkodra'daki

⁵⁵ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 41-42.

⁵⁶ İşkodra'daki şehitlerin tam listesi için bk. MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 284/399/10.

⁵⁷ Karadağlıların Çetine Tümen Komutanı General İvo Göroviç. Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 116.

Osmanlı askerlerinin moralinin yükselmesine vesile olduğunu belirtir. Bu anekdot ile Kakarik Muharebesi'nin bir zafer olduğu vurgulanır ve anlatı sona erer.

Fahri Paşa'nın Kakarik Muharebesi göze çarpan eksik taraflarından birisi, muharebenin neden cereyan ettiğinin eserde doğrudan belirtilmemesidir. Oysa bu muharebe İşkodra'nın ikmalini kesmek için Kakarik sırtlarına yerleşen Karadağ kuvvetlerinin imhası veya en azından püskürtülmesi için yapılmıştır. Nitekim Fahri Paşa muharebenin sonuçlarına -mesela yolların açılmasıyla takviye rediflerin geldiğine- değinmemiştir.⁵⁸

Zadrıma Muharebesi

Hemen her kuşatmada olduğu gibi İşkodra'daki kuşatmanın bir boyutu da kuşatma ilerledikçe ciddi seviyelere ulaşan erzak kıtlığıdır. Bununla bağlantılı olarak Aralık ayı ortasında çevreden erzak temin etmek için müdafiler arasında teşkil edilen bir tabur, kale dışına çıkarak erzak toplamaya başlamış ve bu sırada denk geldikleri Sırp kuvvetleriyle "Zadrıma" adındaki muntıkada tesadüf muharebesine girişmişlerdi.⁵⁹ Fahri Paşa da "Zadrıma Muharebesi" başlığı altında 16, 17, 18 Aralık tarihini vererek askerlerin kaleden çıkış nedenine ve Sırplarla karşılaşmasına değinir. Akabinde de Miralay Cemal Bey'in takviye kuvvet olarak Zadrıma'ya gönderilişini şöyle yazar:

Mîr Cemâl'dir yine me'mûr olan / Zadrıma'ya sîr'atle yollanan / Bir mitralyöz bir de batarya-i cebel / İki buçuk tabur idi kuvveti / Verdi kumandana samîmâne el / Çıktı yola.. Vardı büyük cür'eti /Gördü ki bir taburu düşmanın / Bataryamızdan görerek şiddeti / Kaydına düşmüş de 'azîz cânının / Almış idi vaz'iyet-i ric'ati. /Miralay Cemâl Bey / Bid-defa'ât harb eden askeri / Mirdita'ya⁶⁰ doğru kaçan düşmanı / Eyledi ta'kîb.. Bu hasm-ı denî / Peşine düştü aradı her yeri..⁶¹

Fahri Paşa önce tazyiki azalan sonra da geri çekilmeye zorlanan Sırp kuvvetlerinin peşinden giden birliğe mensup askerlerden birinin bir minareye çıkıp ezan okuduğunu betimleyerek muharebenin henüz bitmediğini ifade eder ve muharebelerin devam edeceği sarp araziye tasvir eder. Bu arada da Osmanlı-Türk harplerinde genelde rastlandığı gibi, bir tepede ölen veya yaralanan bir subay olması durumunda tepeye o subayın

⁵⁸ Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 116.

⁵⁹ MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 673/12/16.

⁶⁰ İşkodra'nın güneydoğusunda bulunan ve bağlı olduğu Arnavutluk tarafından 2000 yılında lağvedilen ilçe.

⁶¹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 48,49.

isminin verilmesinden⁶² hareketle tepelere Asım, İsmail ve Vehbi isimlerinin verildiğini yazar.⁶³

Bu bölümün akabinde düşmanın kırıldığını yazan Fahri Paşa, Osmanlı kuvvetlerinin 30 ölü ve 95 yaralı ile muharebeden çıktığı bilgisini verip pek çok ganimet elde etmenin yanı sıra Sırp kuvvetlerinin ağır bir mağlubiyet aldığını söyler. Bu mağlubiyet sonrası Saint Nikola Yortusu (6 Aralık) arifesinde, yani 3 Aralık'ta bir ateşkes imzalandığını, bunun da sevinçle karşılandığını kayda alır.⁶⁴

Son Bardanyolt Muharebesi

Fahri Paşa'nın anılarında "Son Bardanyolt Muharebesi" başlığı altında işlenen muharebe anlatısının en ilginç yönü, başlığıdır. Zira bu eser dışında ne Genelkurmayın resmî askerî tarih serisinin ilgili cildinde⁶⁵ ne Nafiz Gürman-Kiramettin Kocaman'ın eserinde ne de başka bir yerde bu başlığa sahip bir muharebe yoktur. Öte yandan, başlık altında verdiği 7, 8, 9 Ocak 1913 tarihinde İşkodra Kalesi ve çevresinde herhangi bir muharebe cereyan etmemiştir. Bu noktada Fahri Paşa'nın sonraki muharebe anlatısına bakmak gerekmektedir. Nitekim bu anlatıdan sonra "Traboş"⁶⁶ adı altında yeni bir muharebe anlatısı başlar. Dolayısıyla Fahri Paşa'nın "Son Bardanyolt" Muharebesi adını verdiği bu muharebe Çatalca Ateşkes Antlaşması ile Traboş Muharebeleri arasında meydana gelmiş olmalıdır. Bu tarife uyan "Bardanyolt Muharebesi" vardır ama Fahri Paşa'nın alt başlıkta aktardığı gibi bu 7 Ocak'ta değil 7 Şubat'ta başlamıştır.⁶⁷

Fahri Paşa'nın hem muharebenin adını hem de tarihini "yanlış" verdiği düşünülebilir, ama aslında bu bir yanlışlıktan ziyade "bakış açısı"dır. Nitekim Genelkurmayın resmî bir yayınında Fahri Paşa'nın adlandırmasına yakın olarak "İkinci Bardanyolt" Muharebesi şeklinde bir isimlendirme tercih edilmiştir.⁶⁸ Fahri Paşa daha önce "Müsellim Köy" muharebesi için de farklı bir adlandırma yapmış, orada söz konusu muharebe için aynı zamanda "Bardanyolt Muharebesi'dir" demişti. Bu adlandırma da onunla bağlantılıdır. Zira o muharebeyi "Bardanyolt" olarak adlandırdığı için bunu da haliyle "Son Bardanyolt" şeklinde isimlendirmesi doğaldır. Öte yandan İşkodra'daki muharebelerin resmî ve gayri resmî tarihinin yazılmadığı bir tarihte ele alınan bir eserde böylesi bir

⁶² Balkan Harbi'nde de meydana gelen aynı uygulamanın bir başka örneği için bkz. MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 566/20/7.

⁶³ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 50.

⁶⁴ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 55.

⁶⁵ Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*.

⁶⁶ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 83.

⁶⁷ MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 677/36/4.

⁶⁸ Ertuna, *İşkodra Savunması*, 102.

“şahsi” adlandırma aslında olağan karşılanmalıdır. Ancak, 7, 8, 9 Ocak tarihi büyük olasılıkla hatalı bir yazımdır. Her ne kadar o tarihte şehri hedef alan büyük bir bombardıman olsa da Fahri Paşa'nın bunun bir ay sonra cereyan edecek olan bir muharebenin başlangıcı kabul etmesi, tartışmaya açıktır.

Öte yandan Fahri Paşa anlatının başında 3 günlük bir bombardımandan söz eder ki bu taarruz öncesinde hasım kuvveti birçok açıdan yıpratmak için yapılan hazırlık atışlarıdır. Dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla bombardımandan oldukça etkilenen Fahri Paşa, muharebe alanında olduğunu belli edercesine anlatının iki farklı yerinde oldukça canlı ve detaylı bir muharebe panoramasını şu mısralarla sunar:

*Birbiri ardınca ve birden gelen / Parçalayan, askeri mahv eyleyen /
Güllelerinden mütemâdi düşen / Mevt-i fecî'den, yürekler ezen / Atlas
küreden olarak nevha-zen / Hıçkırarak ağladı.. Hem zîr-hâk / ve volkanını
saçtı olub sine-çâk.. / Âh! Nice cân eyledi toplar helâk! / Âh! Ne kadar
askerimiz hûn-ı pâk / Doğdu o gün şevk-i şehâdet ile./ Pek çoğu
uğraştı şeca'ât ile..”⁶⁹ (...) /” Sivri Tepe'ye gelmişti nöbet / Güyâ ki kopmuş
idi kıyâmet / Bilcümle toplar birden boşandı / Mermiler uçtu; dehhâş bir ses
/ Eflâkı sardı.. Zannetti herkes / Bardanyol[t], asker toplarla yandı!.. /
Âteş saçardı tekmîl havanlar, / Kalmış siperde nice civânlar. / Mevt-i
feci'e olmuşdu mahkûm. / Uğraştı durdu yüzlerce ma'sûm! / Patlar
atardı mermi havâyâ / Güyâ şehîdi yollar semâyâ / Sonra havâdan arza
düşerler, / Na'ş-ı mübârek doldu siperler!⁷⁰ / Kollar.. Bacaklar.. Bir yanda
perrân / Bir yanda gövde, başlar, dî-rîzân! / Sivri Tepe'miz düşmana
gitti.⁷¹*

Fahri Paşa'nın, harp cerideleriyle de örtüşen⁷² bu anlatısına konu olan hadiseler yaşanırken kentte kısa süre önce ciddi bir hadise yaşanmış; Kolordu Komutanı ve Vali Miralay Hasan Rıza Bey 29 Ocak'ta bir suikasta uğrayarak 30 Ocak 1913'te hayatını kaybetmiştir. Fahri Paşa anılarında bu konuyu şöyle işler:

*Polis geldi.. Kumandan vurulmuş / (...) / Ben hangi kumandan dedim
amma ki berimden.. / (...) / İşte o, bizim kumandan, dedi; asker.. / Şimdi o
mahale gidiyor polisler.. / (...) / Gördüm ki yerde sırt üstü yatmış.. /
Etrâfını pek yorgun uzatmış.. / Nezdinde efrâd ile ma'iyyet / Gözler
yaşarmış düçâr-ı hayret. / Tuttum elinden nabzını buldum /
Hissetmedim hiç.. Sanki vuruldum / Bir yıldırımla.. Zîrâ ki hâli / Bî-sûd*

⁶⁹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 64.

⁷⁰ *Siperlerde 260 neferden 210'u harbden hâriç kalmıştır.*

⁷¹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 71.

⁷² MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 977/36/2.

ederdi her kıl u kâli.. / Almıştı.. Sordum: bir çifte kurşun / Devrân-ı demdi gayetle durgun! / Merhûm böyle etmiş hikâyet: / Yolda gelirken, var idi zulmet.. / Birkaç kişi bakmış yüzüne / Çarpmaksızın hiç dikkat gözüne / Hepsi savuşmuş gitmişler iken / Mermiler uçmuş şiddetle birden / Bir dâne mermi sırtından urmuş / Delmiş, geçmiş.. Güyâ kudurmuş / Bir kelb dışıyle tahrîb etmiş.. / A'zâyı önden çıkmış ve gitmiş..⁷³

İşkodra'da bulunmuş Nafiz Gürman ve Kirametdin Kocaman, eserlerinde Hasan Rıza Paşa'nın Esat Toptanı'nın emriyle ve onun adamlarından Osman Bâli ve Kavayalı Tevfil tarafından öldürüldüğünü kayda alırlar.⁷⁴ Ayrıca askerî yazışmalarda da olayın teşekkülü ve sonrası hakkında da birtakım bilgiler bulunmaktadır.⁷⁵

Birdiça "Beltoya" Muharebesi

9-10 Şubat 1913 alt başlığına sahip anlatı, Birdiça'da keşfe çıkan Sırp kuvvetlerinin gece saat 03.00 sularında Osmanlı kıtaları tarafından yarım saat boyunca ateş altına alındığı ibaresiyle başlar.⁷⁶ Birdiça'daki bu muharebe meydanını bir düğün alanına benzeten Fahri Paşa, galip oldukları için bu zaferden duyduğu sevinci dile getirmiştir. Sonraki günün son derece sakin başladığı ancak ilerleyen saatlerde tekrar çatışmaların meydana geldiği, bu sırada Sırpların bir aldatmaca teşebbüsünde bulunduğu ancak Osmanlı kıtaları tarafından bu girişimin boşa çıkarıldığı yine Fahri Paşa'nın anılarında yer bulur.

Yeni bir bentte muharebe anlatısına devam eden Fahri Paşa, Sırpların o günün akşamı tekrar geldiğini ve 4 Sırp alayına karşılık 4 Osmanlı taburunun direndiğini şöyle betimler:

...Onun / Üstüne mitralyözümüz pür-gazab / İşlemeğe başlayarak.. Şâneden / Geçti.. Tarandı.. Bunu ama neden / Sandı oyuncak.. Fakat sonra hep / Durdu yerinde.. Ve harb iştidâd / Etti.. Bugün Sırblıda vardı 'inad / Bizde muhâribler idi dört tabur⁷⁷ / Dört alaya karşı bu kuvvet n'olur? / Öyle değilmiş ama harb direngi / Anlatayım da görünüz örneği / Üç taburun

⁷³ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 56-58.

⁷⁴ Abdurrahman Nafiz ve Kirametdin, *1912-1913 Balkan Harbinde İşkodra Müdafası*, 359.

⁷⁵ Bunlardan biri için bk. MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 90/73/28.

⁷⁶ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 77.

⁷⁷ 50. Alay ve 2. Tabur ve 4. Alay 2. Tabur, Devol Taburu, Debre-i Zir jandarma efrâdı. İhtiyât bölüğü

*kuvveti tehyc edib / Debre gönüllüleri tetvıc edib / Kuvvetimiz çaldı zafer kösünü /Hasımımızın tıkadı nâkûsunu*⁷⁸

Özellikle Debre Redif Taburunun azmi ve cesareti ile Sırp kıtalarının yenildiğini anlatan Fahri Paşa, muharebe sonrasında Tabip Kolağası Niyazi Bey'in⁷⁹ alanda 1292 ölü Sırp askeri saydığını ifade eder. Ayrıca kalan Sırp askerlerinin esir edildiğini aktarıp Debre Redif Taburunu övmeye devam eder. Manzumenin devamında muharebe atmosferini tasvire devam eden Fahri Paşa, İşkodra Kolordusunun gayesini şöyle izah eder: “*Ordumuzun fikri ise dâ’ima / Harb ederek şehir ile batmak idi..*”⁸⁰

Bu beyan, üzerinde durulması gereken bir ifadedir. Zira kuşatma altındaki kale ve şehirler için duruma göre başvuru yöntemleri arasında genellikle şunlar vardır: Ya imdat birlikleri gelene kadar savunmada kalınır ya da hasım kuvvetleri savunma muharebeleri ve mevsim şartları vesilesiyle yıpratılarak kuşatma azimlerini kırmak için uğraşılır. veya huruç harekâtı ile hasım kuvvetler püskürttürülür, bu yapılamadığında ise gene bir huruç harekâtı ile en yakın dost birliğe/yerleşim yerine ulaşılmaya çalışılır. Bunların hiçbirinin işe yaramadığı durumlarda ise teslim olunur (duruma göre koşullu veya koşulsuz). Söz konusu muharebe şeklinde bunlardan biri veya birkaçı aynı anda veya sırayla benimsenip uygulanabilir, ancak İşkodra’daki durum son derece özeldir. Zira İşkodra yeni Osmanlı sınırlarının çok uzağında kalmıştı. Ayrıca müdafilerin gidebileceği herhangi bir yer olmadığı gibi müdafilere yardıma gelecek bir birlik de yoktu. Üstelik huruç harekâtı için de elde yeterince kuvvet bulunmuyordu. Bu noktada, öyle anlaşılıyor ki, İşkodra müdafilerinde bu anda hâkim olan hissiyat, yukarıdaki seçeneklerden ikincisinden hareketle sonuna kadar direnmektir.

Traboş Muharebeleri

Fahri Paşa’nın anılarında diğer muharebe anlatılarının aksine, Traboş’ta meydana gelen muharebeler için bir “Traboş Muharebeleri” başlığı yoktur. Nitekim Fahri Paşa “(Traboş)” şeklinde satır aralarında sıkıştırılmış bir ibare ile anlatıya başlar. Bu ibarenin hemen altında “lakin” diye söze girmesinden aslında önceki anlatıya devam ettiği ama ondan farklı olarak Traboş bölgesindeki olayları anlatmaya çalıştığını anlamak mümkündür. Fahri Paşa her ne kadar satır aralarında Traboş

⁷⁸ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 81.

⁷⁹ Mehmed Niyazi Bey aslında sivil bir doktordur. Seferberlik dolayısıyla silah altına alınmıştır. MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 305/11/12.

⁸⁰ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 83.

Muharebelerini anlatsa da bölgede 7-9 Ocak ve 31 Mart'ta hatırı sayılır büyüklükte iki ayrı muharebe cereyan etmiştir.

Fahri Paşa burada büyük ölçekli ama pek bilinmeyen muharebeler cereyan ettiğini dile getirdikten sonra, kahraman olarak andığı Osmanlı askerlerinin oldukça şiddetli ve yeri göğü sarsıp siperleri cehenneme çeviren hatta korunaklı noktaların dahi işe yaramadığını ancak askerlerin siperler arasından sağlam çıkıp savaşmasını büyük bir hayretle betimler. Fahri Paşa'nın bu ifadesini destekler şekilde harp cerideleri de hem ocak hem mart ayındaki muharebelerdeki hazırlık atışlarının şiddetinden bahseder.⁸¹

Fahri Paşa'nın anılarının bundan sonraki bölümü, bölgede hayatını kaybeden olan bazı isimlere ayrılmıştır. İlk olarak Müderris Elbasanlı Hasan Efendi'nin Fesat Dağı'nda askerlere su taşırken öldürüldüğü ifade edilir. Fahri Paşa bir tarih vermese de Hasan Efendi bir top mermisiyle 31 Mart'ta hayatını kaybetmiştir.⁸² Devamında Karamuş Redif Taburundan Mülazım Abdurrahman Efendi'nin de ölümünden bahseden Fahri Paşa yine tarih vermez. Genelkurmay kayıtlarına göre Abdurrahman Efendi 9 Şubat'ta öldüğüne göre bu durum Fahri Paşa'nın anlatısında bu tür trajik olayların aslında kronolojik değil, üzerinde bıraktığı etki çerçevesinde aktarıldığına işaret etmektedir.

Fahri Paşa sonraki bölümün sonunda, Traboş'taki direnişe rağmen askerlerin çektiği dayanılmaz açlık nedeniyle geri çekildiklerini şöyle tasvir eder: "*Heyhât! Kendimiz nihâyet / Açlıkla olub terke mecbur / İndirdik askeri.. Âh ne zor! / Gâlib bir askere felâket!*"⁸³ Burada sözü edilen hadise aslında Mart ayı sonundaki genel Karadağ taarruzu ile teslimiyet görüşmeleri arasında meydana gelmişse de Fahri Paşa'nın buradaki kapalı üslubu sanki askerler açlık dolayısıyla geri çekilmişler izlenimini uyandırmaktadır.

Mehmed Fahri Paşa'nın Anılarında İşkodra'daki Kuşatma Atmosferi

Fahri Paşa'nın manzum anılarında kuşatma mefhumu iki kavram üzerine inşa edilmiştir. Bunlar "açlık" ve "bombardıman"dır. Zaten eserde hem açlık⁸⁴ hem de bombardıman⁸⁵ için müstakil bölümler ayrılması bu

⁸¹ MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 685/7/7.

⁸² Özatalay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, 196; MSB Askerî Tarih Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 732/2/46.

⁸³ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 90.

⁸⁴ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 110.

⁸⁵ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 91, 103.

savı desteklemektedir. Bu iki mefhumun İşkodra kuşatmasını karakterize eden temel meseleler olduğu görülmektedir.

Açlık

Açlık aslında her kuşatmada belli ölçülerde rastlanabilen bir meseledir. Açlığa maruz bırakma kuşatma savaşlarında rakiplerin müdafiler üzerinde hem psikolojik hem fizyolojik etkiler bırakmak için başvurduğu etkili bir harp vasıtasıdır. Ancak, kuşatanlara avantaj sağlayabilirken, savunmada olan askerleri ve şehir veya kale halkını sefil ve trajik durumlara sokabilen bir sorun olduğunu da söylemek gerekir. Fahri Paşa'nın anılarından da bu durum rahatlıkla okunmaktadır. "Açlık" başlığına sahip anlatısındaki ilk mısralarında arpa, fasulye, mısırın az olduğu, buğday ununun bulunmadığını, bu nedenle tadına buğday unundan ekmeğin hasret kaldıklarını ve tadını hatta unuttuklarını ifade eder. Devamında ise bir misal olarak şunu aktarır:

*Çektiğimiz çilelere bir misâl! / Kâffesini birbirine kattılar / Sonra da kızgın fırına attılar.. / Satlu pişib kavrulan o ekmeği / Hayli zamân geçti de ekl etmeği / Mi'demiz ederdi yine güç kabul.. / Mümkün ise git ara.. Bir başka bul! / Böyle 'aca'ib kokulu bir hamur: / Üstü kabuk, içi dikenli çamur.. / Yanı sıra sâde suya çorba iç. / Hem de görünmezdi içinde pirinç / Mi'deye insin de göreyim bu hiç / Bir şey'e munzamm olan o kerpiç/ Sende bırakır mı 'aceb iştilâ?'*⁸⁶

Fahri Paşa ayrıca şehirdeki binek hayvanlarının da çoğunun yenildiğini⁸⁷ ancak yine de açlıktan ölenlerin⁸⁸ olduğunu söyler. Burada dikkat çekici bir husus, Fahri Paşa'nın açlıktan ölenlerin tespit edilip gömülmesi gerektiğini ifade etmesidir. Bu durum aslında şehirde açlıktan ölenlerin sayısının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Fahri Paşa'nın bu isteğinin arkasında, eserde de değindiği üzere cesetlerin salgın hastalığa neden olması, bunun da daha fazla ölüme sebebiyet vermesi ve savunmaya zarar vermesi riski yatmaktadır. Açlığın boyutu ve kıtlık eserde şu şekilde betimlenir: "Kaplumbağa, kurbağa kan, ot, diken / Kalmadı yendi ve hattâ keten / Tohumunu ekmek yerine ekl eden / Bunca fakîrler aç inler iken / Kalb-i rakîk hüzn ile giryân idi; / Aç ölenler dahî insân idi!.." ⁸⁹

Öte yandan açlık, halka etki ettiği kadar askerlere de zarar vermekteydi. Nitekim Fahri Paşa askerlerin yarı aç savaşıklarını, buna rağmen erzakını halkla paylaştığını ancak ihtiyat erzakı olan peksimetlerin

⁸⁶ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 110-111.

⁸⁷ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 112.

⁸⁸ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 113.

⁸⁹ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 116.

de zamanla tükenme noktasına geldiğini anlatır.⁹⁰ Bu noktada kendi başına gelen açlıkla alakalı bir hadiseyi şöyle aktarır:

Gamlı bir akşâm.. Yemek yer iken / Sâde suya çorbamı içer iken / Pencereye vurdu bir el.. Perdeden / Dâhili tefrîk edemezdi gelen. / Bekledim ama; yine bir ses, dedi; / “Merhamet eyle!” Yiyecek istedi!! / Penceremi açtım iki Müslümân, / Genç kadın ağlaşıyorlar.. Hemân / Varımı verdim.. “Çekilelim!”.. Elem / Var idi gönlümde.. Bunu bir kalem / Etmeğe tasvîr bulamaz iktidâr.. / Âh! Bu fakîrlere ne kadar gün yaşar! / “Açtır, dedim; ama..” Ne garîbtir ki ben / Şimdi peksimsiz idim. Sîneden / Bir derin âh çıktı.. Edermiş nazar / Hâlîme Ca’fer Efendi meğer / “Şimdi” dedi; ben size getireyim, / Kendi peksimedimi de vereyim.” / İşte bu sûretle geçen bir hayât / Kimde cesâret bıraktı.. Memât / Ağzını açmış idi ejder gibi / Ölmeden aç kimseleri yer gibi / Açlık! Evet harbin asıl askeri / Meot ile tehdîd eden ejderi!⁹¹

Bombardıman

Fahri Paşa'nın anılarınının 91. sayfasında “Birinci Bombardıman” adında, savaşın ilk safhasındaki İškodra bombardımanı konu edilmiştir. Tuz kasabasının düşüşü ve Karadağlıların şehre yaklaşmasından bir süre sonra bombardımanın başladığı ifade edilir. Tabya şeklinde kurulan büyük havanların uçuşmasıyla çoluk çocuğun dahi öldüğü dile getirilir. Bir sonraki bentte ise Fahri Paşa şedit bir üslupla öfkesini şu şekilde dile getirir:

At! Topların sefil.. Cehennem âteşi / Yaksın senin de kalbini.. Çıksın dumanların / ‘Adl ü hukuk düşmanı! Bak.. Bunca cânların / Mahv olmasıyla hiç de mi yoktur te’essürün / Döktürdüğü kanlar içinde boğul... Sürün... / Ey müfteris.. Dağdaki vahşîlerin eşi... / Mermilerin çevir ki siperler bekliyor.. / Gel... Varsa cür’etin.. Seni asker bekliyor...⁹²

Bu anlatının devamında Fahri Paşa bombardıman sonrasında şehirde gördüğü bazı manzaraları tasvir eder. Çocukların bombardımana tepkisi, evlere düşen bombaların öldürdüğü insanlar, ortaya çıkan dehşetli atmosfer metinde yer bulur. Fahri Paşa bombardımandan etkilenenlerin sadece Müslümanlar olmadığını vurgulamak adına vücudu parçalanmış Hristiyan bir kunduracıya da hatıratında yer verir.⁹³ Bombardıman sahnelerini içeren anlatısında ayrıca, süregiden savaş ve can güvenliği korkusu nedeniyle çevre köylerden İškodra şehrine göç eden insanların içine düştüğü durumu da tasvir eder:

⁹⁰ Doktor Mehmed Fahri, *İškodra Muhâsarası*, 114.

⁹¹ Doktor Mehmed Fahri, *İškodra Muhâsarası*, 114-115.

⁹² Doktor Mehmed Fahri, *İškodra Muhâsarası*, 91-92.

⁹³ Doktor Mehmed Fahri, *İškodra Muhâsarası*, 94.

Köylerden akın akın gelenler / Erkek ve kadın.. Hâne-berdûş / Top güllerleriyle cân verenler / 'Âlem o günlerde eyledi cûş.. / Hecrâ köşelerde toplanırlar... / Kendilerini emîn sanırlar... / Bir hâl ki bunun teferru'âtı / Kalbler yaran, ağlatan nigânı / Ta'rîf edilmez ancak Allah / İmdâd ederse kurtulurlar / Düşmez ise bir belâ-yı nâgâh / Bir me'men ihtimâl bulurlar.⁹⁴

“İkinci Bombardıman Devri”⁹⁵ başlığına sahip anlatıya gelindiğinde bu kez Fahri Paşa bir aylık bir durağanlıktan sonra tekrar bombardımanın başladığını ve aynı manzaraların tekrar yaşanmaya başladığını aktarır. Öte yandan askerlerin durumunun çok daha kötü olduğunu da vurgulamadan geçmez. Ayrıca bombardıman sonucu şehrin yanı sıra cephe hattında birtakım feci kayıplar yaşandığına değinir. Dizelerinde yaptığı tasvir, modern endüstriyel savaşın yol açtığı travmatik yıkımı, bütün bir dehşetiyle gözler önüne serer:

Bir gün yine Sedler⁹⁶ üzere düşmân / Bir yirmi birlik attı.. O ân. / Mermi geçerek ara siperden.. / Bir arka siperden geçerken... / Dehşetle patladı ve efrâd / Toprağa gömüldü koptu feryâd / Düşmüştü şehîd tâm yedi cân! / Mecrûh ise on sekizdi.. Nâlân / Geldiler. Bütün gece uyanık / Kaldık.. Müte'ssir ve yanık / Kollar ve bacaklar kesildi.. / Yırtık ve parçalar dikildi..⁹⁷

Fahri Paşa ben-anlatısında, bombardımandan bilhassa sivillerin zarar görmesi ve bu soruna Avrupalıların ses çıkarmamasına verdiği tepki de okunmaktadır. Sivil halka zarar veren açlık sorununu, savaş ve kuşatmanın bir neticesi olarak belki bir noktaya kadar anlayabilmekte, hatta açlık nedeniyle meydana gelen kayıplara bile sabırla yaklaşabilmektedir. Ancak, bombardımanı savaşın doğal bir parçası olarak görmez. Zaten Fahri Paşa biraz da bu nedenle eserinde hem bombardımana daha geniş bir yer vermiş, hem de bombardımanın yol açtığı yıkımı savaştan öte vahşet olarak tanımlamıştır.⁹⁸

Yukarıdaki olgular ışığında Fahri Paşa'nın anıları için modern kale-kent kuşatma mefhumu ve kuşatmayı tecrübe etme hususunda eldeki çok az sayıdaki birincil kaynaktan biri olduğu söylenebilir.

Sonuç

Fahri Paşa'nın anılarının öne çıkan ilk biçimsel niteliği manzum olmasıdır. Mensur anı kültürünün Türk ve dünya literatüründe çoğunluğu

⁹⁴ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 96.

⁹⁵ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 103.

⁹⁶ İşkodra'nın doğusundaki Kır Nehri'ni oluşturan setlerin bulunduğu bölgeye verilen ad.

⁹⁷ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 105.

⁹⁸ Doktor Mehmed Fahri, *İşkodra Muhâsarası*, 98-99.

oluşturduğu göz önüne alındığında bu nitelik daha da öne çıkmaktadır. Eser ayrıca bir “cephe tarihi”dir. Yazar, İškodra’daki muharebeleri ve kuşatmayı ele almakla yetinmemiş aynı zamanda sivil halkın ve askerlerin savaş, kuşatma, açlık ve bombardıman atmosferindeki durumlarını tasvire çalışmıştır.

Eserde işlenen muharebelerin akışı genellikle resmî askerî tarih anlatısıyla uyuşsa da muharebelerin isimlendirilmesinde resmî askerî tarihten farklılaştığı noktalar tespit edilmiştir. Nitekim Müsellim Köy Muharebesi’nin bir diğer adı olarak “Bardanyolt”u vermesi, Traboş’taki iki ayrı muharebeyi tek bir bölümde ama “muharebe” başlığı altında vermeyişi gibi durumlar söz konusudur. Öte yandan Fahri Paşa’nın anıları, Giriş bölümünde zikredilen askerî tarih anlatılarından savaşın insanî ve hissî yönüne değinmesi ve savaşı bizzat tecrübe eden biri tarafından bir ben-anlatısı olarak yazılmasıyla ayrılmaktadır.

Eser ayrıca, Balkan Harbi’nin İškodra/Karadağ Cephesi’ni konu alan yegâne askerî ben-anlatısı sıfatına sahip olmanın ötesinde içerdiği muharebe anlatılarıyla savaşın yalnızca teknik ve askerî yönüne değil aynı zamanda insanî ve ferdî yönüne de dikkat çekmektedir. Bu manzum metin, Balkan Harbi’ne dair az sayıdaki general hatıratından biri olup, bir tabip subay tarafından yazılan müstakil vaziyetteki tek Balkan Harbi ben-anlatısıdır. Eserdeki duygusal yoğunluk, dile getirilen acılar ile yitirilen insanlar vurgusu ise Fahri Paşa’nın da birçok Osmanlı subayı gibi Balkan Harbi travmasından mustarip olduğunu göstermektedir.

Son olarak, bu makalede analiz edilen Fahri Paşa’nın anıları Balkan Harbi, 10 Yıllık Harp Devri, İškodra Kuşatması, İškodra tarihi ve Balkan araştırmaları gibi konularda yapılacak askerî tarih çalışmaları için önemli bir ben-anlatısı kaynağıdır. Osmanlı askerlerinin Balkan Harbi ve spesifik olarak İškodra kuşatması deneyimlerine ışık tutmasının yanı sıra, Fahri Paşa’nın bu ben-anlatısı, modern çağdaki kuşatma muharebelerinin siviller ve askerler üzerindeki etkileri ile savaşın psikolojik tahribatı gibi daha genel konulara da katkı yapabilecek bir potansiyele sahiptir.

Öz

Balkan Harbi'nde İşkodra/Karadağ Cephesi hem kuşatma hem açık alan muharebeleri hem de gayr-ı nizami harbin yaşandığı nadir cephelerdendir. Ancak, bu cephe, travmatik Balkan Harbi tecrübesinin önemli bir parçası olmasına rağmen yeterince incelenmemiştir. Bu makale, İşkodra Cephesi'ne dair literatürde şimdiye dek kapsamlı bir araştırmaya konu edilmeyen Mehmed Fahri Paşa'nın ben-anlatısı temelinde bu boşluğu doldurma çabalarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Mehmed Fahri Paşa'nın anıları Balkan Harbi'nde İşkodra/Karadağ Cephesi'ne savaşa bizzat katılan bir askerın şahsi tecrübesi içerisinden özgün bir pencere açmaktadır. Ayrıca bu ben-anlatısı, emsallerine kıyasla düzyazıyla değil manzum olarak ve savaştan hemen sonra yazılmış olması açısından da önemlidir. Bu çalışmada, İşkodra Cephesi'ne dair mevcut yegâne müstakil Osmanlı-Türk askerî ben-anlatısı olan bu manzum hatırat; İşkodra Cephesine dair birincil ve ikincil çalışmalarla çapraz denetlemeye tâbi tutularak, bu cephedeki muharebelerin ve kuşatmanın seyri ve travmatik sonuçlarını analiz etmektedir. Ayrıca yenilginin asıl nedeni olarak görülen açlık ve bombardıman meselelerinin harp sonrası hafızaya yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan bir "harp tarihi" olan hatıratın konvansiyonel askerî tarih açısından da niteliği muharebelerin ve askerî hadiselerin tarihselleştirilmesi çerçevesinde tespit ve tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Balkan Harbi, Manzum İşkodra Tarih-i Harbi, Askerî Tarih, Mehmed Fahri Paşa, Ben-Anlatısı*

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

Millî Savunma Bakanlığı ATASE Arşivi, Balkan Harbi Koleksiyonu (110-9-1-7), 677/36/4, 566/20/7, 673/12/16, 90/73/28, 284/399/10, 732/2/46, 305/11/12, /977/36/2, 685/7/7.

BOA, DH.MUI (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 107/18.

II. Ben-Anlatıları

Ahmed Rıza Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol*, haz. Veysel Usta. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Abdullah Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa. *Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hâtıratı - Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı*, haz. Hülya Toker, Sema Demirtaş, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012.

Bosnalı İntizami, *Tuhfetü'l-İhvân*, haz. Cihan Okuyucu, Sadık Yazar. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2020.

Bozkurt, Kenan. "Yüreği Vatan Aşkıyla Atan Bir Şâir: Yûsuf Hâlis Efendi ve Şehnâme-i Osmânî'si." *The Journal Of Turk-Islam World Social Studies* (2019): 134-182. Doi:10.16989/tudsad.168

Doktor Mehmed Fahri. *İşkodra Muhâsarası, Muhârebat-ı Mühimme, Vekâyi'-i Fecî'a, Şehidlerimiz ve Mersiyeleri: Manzum İşkodra Tarih-i Harbi. Dersaadet-Pangaltı Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329.*

Hüseyin Raci Efendi. *Zağara Müftüsünün Hatıraları - Tarihçe-i Vaka-i Zağara*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

Kıvami. *Fetihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2018.

Koz, M. Sabri. "Çanakkale Zaferi ile İlgili Bir Destan" *Türk Folklor Araştırmaları*. C.13, S.265 (1971): 6063-6065.

Koz, M. Sabri. "Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve İki Destan" *Türk Folklor Araştırmaları*. C.14, S.271 (1972): 6230-6232.

Levend, Âgâh Sırrı. *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.

Merahî'nin Fetihname-i Sigetvar'ı, haz. Ahmet Arslantürk, Mücahit Kaçar. İstanbul: Okur Kitaplığı Yayınları, 2012.

Salih Hayri, *Kırım Zafernamesi - Hayrâbâd*, Haz: Necat Birinci. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988.

Vuslatî Ali Bey, *Gazâ-nâme-i Çehrin*, haz. Dr. Mustafa İsen, Dr. İsmail Hakkı Aksoyak. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018.

Zeki Paşa. *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hatıratım*. haz. Halit Fesih Kalkan, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.

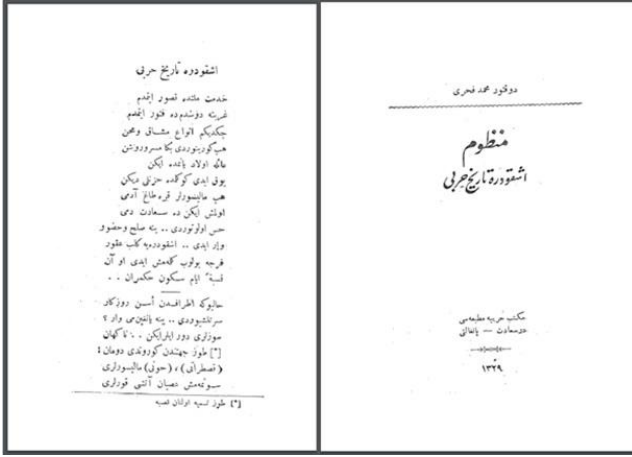
İkincil Kaynaklar

- Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin. 1912-1913 *Balkan Harbinde İşkodra Müdafaası*. 2c. İstanbul: Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği X. Şube Askerî Matbaa, 1933.
- Acehan, Abdullah. “*Halit Fahri Ozansoy, Hayatı Eserleri Sanatı*”. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, 1998.
- Aydın, Salim. *Balkanların Acı Yüzü: Basın Tarihinde Balkan Savaşları*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.
- Beşikçi, Mehmet. *Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2024.
- Çakmak, Fevzi. *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik: Garbî Rumeli’nin Sûret-i Ziyatı ve Balkan Harbi’nde Garb Cephesi*, haz. Ahmet Tetik, 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Ertuna, Hamdi. *İşkodra Savunması ve Hasan Rıza Paşa*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986.
- Hallı, Reşat. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913), Garp Ordusu, C III, K I, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1979.
- Jata, Mimoza. “Balkan Savaşlarında İşkodra Vilâyeti (1912-1913)”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Kaytan, Gizem. *Balkan Savaşları’nda İşkodra Müdafaası*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2018.
- Kazancıgil, Aykut. *Tıp Fakültesi Tarihçesi*, c.2. İstanbul: Özel Yayınları, 1991.
- Korkmaz, Ender. “A Power Takeover in the Ottoman Empire: The Downfall of the Committee of Union and Progress in 1912.” *Acta Histriae*, cilt 32/I (2024): 105-130.
- Kurdoğlu, Veli Behçet. *Şair Tabipler*, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Sarı, Mehmet. “Gelibolulu Za’ifi Muhammed - Gazavat-ı Sultan Murad Han: İnceleme (Ses Değişmeleri, Benzeşmeleri ve Uyumlar), Metin – Sözlük” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Okay, M Orhan. “Hâtırat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.16: 445-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özatalay, Fehmi. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi Garp Ordusu Karadağ Cephesi*, III ncü Cilt 3 ncü Kısım. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984.
- Tavukçu, Orhan Kemal. “Sergüzeştname” . *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Toprak, Zafer, “Cihan Harbi’nin Provası: Balkan Harbi.” *Toplumsal Tarih*, sayı 104 (Ağustos 2002): 44-51.

Turan, Ömer. "Balkan Savaşları". *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I*, ed. Neşe Özden, Mehmet Temel, Yasemin Doğaner vd. Ankara: ATAM Yay., 2013.

Yıldırım, İsmail. "Za'îfi" Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zaifi-mehmed-gelibolulu-zaifi> [21.04.2025].

EK- 1: Mehmed Fahri Paşa'nın manzum anılarının kapağı ve ilk sayfası



EK- 2: Mehmed Fahri Paşa'nın gençlik dönemi ve Tasfiye-i Rütüb sonrasında ait iki fotoğrafı. (Halit Fahri Ozansoy Aile Arşivi)

